

דבר תורה לפרשת משפטים שבת שקלים – ד"ר נעמה סט

"פתח פיך לאילים" – על סיוע לצד חלש כבסיס לדין צדק ולשלום

"לפני החוק עומד שומר-סף. אל השומר הזה בא איש מן הכפר ומבקש רשות להיכנס אל החוק. אבל השומר אומר שעכשיו אין הוא יכול להרשות לו להיכנס. האיש חוכך בדעתו ושואל אם יורשה אפוא להיכנס אחר-כך. 'יתכן', אומר שומר-הסף, 'אבל לא עכשיו'."

כך נפתחת יצירתו של פ' קפקא "לפני החוק". יצירה שפורסמה בעלון היהודי של קהילתו של קפקא סמוך לראש השנה ובה מתוארת תחושת ייאוש ותסכול של האדם הפשוט - "איש מן הכפר" - מול חסמים העומדים בינו ובין מערכת הצדק.

האדם שנותר מחוץ ל"חוק" לא ניתן לו יומו להשמיע את קול זעקתו והריהו כאילם. על אותם "אילמים" שאת קולם יש להשמיע עומד הרב סולובייצ'יק במאמרו "גאולה, תפילה, תלמוד תורה" (בתוך: דברי הגות והערכה, עמ' 255-272). בשם "גאולה" הוא מכנה את האפשרות להציל אדם מאילמותו, לתת לו את הכלים לדעת את זכויותיו ולממשן. ה"אילים", אליבא דרב סולובייצ'יק, הוא אדם אשר קולו לא נשמע במרחב הציבורי, וגאולתו היא הבאתו אל תוככי המרחב הציבורי: "גאולה היא תנועה של יחיד או של קהילה מן הפריפריה של ההיסטוריה אל מרכזה" (שם, עמ' 255). את שלבי הגאולה מדמה הרב סולובייצ'יק לשלבים של התפתחות הדיבור (בעקבות תיאור המובא בזהר על גאולתם של ישראל ממצרים):

קודם לבואו של משה לא היה בנמצא אפילו קול בודד. תלונה לא הוגשה, אנחה או צעקה לא הושמעו... העבדים קודרים היו, נטולי קול ואלמים... הם לא היו מודעים לצורך כלשהו. אפילו משה, מי שסייע לעם לנוע מן הפריפריה החרישית אל המרכז הגדול, לא רכש את המילה עד שהוא ועמו באו אל הר סיני (שם, עמ' 259).

שלבי הגאולה של עם ישראל, שמהם נלמד על גאולתו של כל אחד מישראל, כללו תחילה מודעות למצב הדיכוי והשעבוד, והיא הוציאה אותם מאילמותם הראשונית וחשפה בפניהם את האפשרות להשמיע קול זעקה. לאחר מכן, כשניתנו בסיני חוקים ומשפטים, יצאו בני ישראל ממצב של בערות ולמדו להגדיר את זעקתם לכדי "דיבור" סדור. עתה יכולים הם לפרוס את טענותיהם ולדרוש דין צדק.

פרשת משפטים עוסקת בנושאים משפטיים בסיסיים וחשובים רבים המסדירים את היחסים שבין אדם לחברו במקרים של פגיעה פיזית או ממונית. את זכויותיו יכול הנפגע לממש בדרך כלל על ידי פניה לבית הדין. חלק מכללי הדיון המחייבים את הדיינים נמנים אף הם בפרשתנו ובתוכם הציווי המוטל על הדיינים לנהוג באופן שווה בשני הצדדים הניצים לפניהם ולא להטות את המשפט לטובת אחד מהם, גם

אם הוא הצד החלש: "וְדָל לֹא תִהְדָּר בְּרִיבוֹ" (כג, ג); "לֹא תִטָּה מִשֹּׁפֵט אֶבְיָנָךְ בְּרִיבוֹ" (כג, ו). ומכאן לכאורה עולה שאין לסייע לאף אחד מן הצדדים בבואם בפני בית הדין.

כיצד נאזן אם כן בין ההוראה לנהוג בצדדים באופן שווה לבין מצוקת הצד החלש שלא מצליח להביא את דברו בפני בית הדין? נראה שקביעה נחרצת בעניין הימנעות מסיוע לצדדים עלולה לפגוע ולפגום בעשיית הצדק שכן כיצד יצא הצדק לאור כאשר אין הוא (החלש) יודע כיצד לפרוס בפני בית הדין את סיפורו ואת טענותיו? ויתרה מזו: כיצד יתקיים משפט צדק אם החלש כלל אינו יודע את זכויותיו ולפיכך כלל לא יגיע לבית הדין?

העיקרון הדורש יחס שווה לשני הצדדים המביאים את דברם לפתחו של בית המשפט מבוסס על דרישת שוויון פורמלית, אשר לעתים יישומה עלול לפגוע בהחלת הצדק המהותי. אנשים מעוטי יכולת, עולים חדשים או קשישים וכד' נפגעים דבר יום ביומו כאשר הם ניצבים בפני חסמים שונים בבואם למצות את זכויותיהם המשפטיות ובהם חסמי שפה ותרבות.

ההלכה גופא דנה בשאלות אלה ויצרה קטגוריה משפטית המאפשרת לבית הדין לסייע במהלך הדיון. ההלכה קובעת שלעתים בית הדין יסייע לאחד הצדדים, בבחינת "פְּתַח-פִּיךָ לְאֵלִים" (משלי לא, ח). אכן, יש שהצד החלש, שהוא בבחינת "אֵלִים", יקבל סיוע מבית הדין בהבאת עניינו לכדי משפט ובהצגת העובדות והטיעונים הרלוונטיים לדיון. אף על פי שהעיקרון הבסיסי הוא שאל לו לבית הדין לסייע לאחד הצדדים, הרי ההלכה מכירה במקרים שבהם דווקא השאיפה לדיון צדק מחייבת את בית הדין להשמיע את קולו של הצד שאלמלא הסיוע לא יישמע קולו כלל.

האיזון שבין האיסור העקרוני החל על הדיינים לסייע לאחד הצדדים ובין האפשרות לפתוח פתח לצד המתקשה בכך בא להגביר את עשיית הצדק המהותי, וממילא את השראת השלום שהוא תפקידה המהותי של המערכת המשפטית:

תמן תנינא רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום. אמר ר' מונא ושלשתן דבר אחד הם נעשה הדין נעשה אמת נעשה שלום, ושלשתן בפסוק אחד נאמרו, שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם, כל מקום שיש משפט יש שלום, וכל מקום שיש שלום יש משפט. (מסכת דרך ארץ, פרק שלום, הלכה ב)